

„FORMULOVAŤ POZITÍVNU VÍZIU“: K DEBATE O SÚČASNOM STAVE GLOBÁLNEJ SPOLOČNOSTI Z POLITICKO-EKONOMICKEJ PERSPEKTÍVY

“TO FORMULATE A POSITIVE VISION”: A DEBATE ON THE CURRENT STATE OF THE GLOBAL SOCIETY FROM A POLITICAL-ECONOMIC PERSPECTIVE

Marián Sekerák

Abstract: *Rapidly changing global economic environment provokes new challenges for scholars as well as politicians throughout the world. Many of them criticize currently dominant capitalist system, the so-called Washington Consensus and its inherently neoliberal nature. In this paper I directly respond to the recently opened Czech debate on this system's future development. Therefore, two possible “positive visions” are presented as viable, neutral and potentially well-functioning alternatives: the employee participation and the movement of sustainable de-growth. These visions are incorporated into the framework of the so-called social economy. In the case of employee participation, sometimes labelled as economic democracy, four concepts are presented: the German, the Slovak one and two American ones. Widespread degrowth movement is represented by measures such as the taxation of global banking transactions, decentralization of financial institutions, restrictions on tax havens, fair trade, cooperative business, support of local currencies, reducing emissions and the introduction of an unconditional basic income. Some of these proposals are promoted in the current Catholic social teaching.*

The document can be downloaded at <http://hdl.handle.net/10195/66938>.

Keywords: *Political Economy, Neoliberalism, Capitalism, Degrowth Movement, Economic Democracy, Employee Participation.*

JEL Classification: *A10, P16.*

Úvod

V čísle 2/2016 časopisu „Politická ekonomie“ otvorili autori Jurásek, Leinweber a Valenčík (2016) diskusiu o súčasnom stave globálnej spoločnosti z politicko-ekonomického pohľadu. Okrem iného v ňom vyzvali na „[s]formulovanie pozitívnej vízie, ktorá by zodpovedala prirodzeným trendom vývoja spoločnosti, a ktorá by mala efektívny ekonomický základ“ (Jurásek *et al.* 2016: 231). Predkladaný text by mal voľne nadväzovať na citovanými autormi nepriamo iniciovanú akademickú debatu, ako aj byť pokusom o sformulovanie určitej formy „pozitívnej vízie“, za ktorú v ňom plédujú. Zároveň si trúfa byť aj interdisciplinárnou reakciou na otvorenie inej odbornej diskusie, na ktorú sa pred časom na stránkach časopisu „Acta Oeconomica Pragensia“ podujala ďalšia autorská trojica: Daňhel, Ducháčková a Radová (2016). Tá vo svojom texte konštatovala „[a]bsenciu jasnej teoretickej koncepcie pre dnešný zložitý globálny ekonomický svet“ (Daňhel *et al.* 2016: 75), a zároveň sebe i svojim kolegom a kolegyniam položila zásadnú otázku, či „možno pokračovať evolučnou cestou poznania a usilovne hľadať nové paradigmy pre spoločenské vedné disciplíny?“ (cit. dielo: 69).

Formulovanie akejkoľvek pozitívnej vízie sa musí niesť v kontexte zásadných premien globálnej ekonomiky a spoločnosti, ktoré akcelerujú približne od začiatku 3. tisícročia. V priebehu posledných rokov sa v akademickej spisbe našej – slovenskej a českej – (Švihlíková 2011, Krčál 2012, Šimsa 2013, Mertl, Krčál 2013, Muránsky 2013, Lupták *et al.* 2013, Balon 2014, Lánský 2015, Mertl 2016) i zahraničnej proveniencie (Harvey 2007, D’Arista 2008, Patomäki 2009, Brenner *et al.* 2010, Cahill 2011, Crouch 2011, Overbeek, van Apeldoorn 2012, de Lagasnerie 2013, Davies 2014, Della Porta 2015, Lea 2015) čoraz intenzívnejšie objavuje zásadná kritika tzv. Washingtonského konsenzu a neoliberálnej governmentality, na ktorú „môžeme nazerať ako na súčasnú prevládajúcu politickú prax, alebo ako na politickú ideológiu“ (Lánský 2015: 98). Ako zdôrazňuje Stiglitz (2003: 343), mnohokrát to, čo sa navonok javí ako odpor voči globalizácii v mnohých častiach sveta, je skôr „odporom proti určitému súboru doktrín, politickým prístupom Washingtonského konsenzu, presadzovaným medzinárodnými finančnými inštitúciami“. Spomínaná kritika akcentuje predovšetkým nerovnú distribúciu zdrojov v spoločnosti, príjmovú polarizáciu, prehlbujúcu sa sociálnu stratifikáciu a komercializáciu, prekarizáciu práce, prenos dominancie v ekonomickej sfére do oblasti politickej a nezriedka aj virtualizáciu finančného sektora i financionalizáciu a sekuritizáciu v oblasti bankovníctva a poisťovníctva, pričom podľa Bressera-Pereiru (2014: 210) môžeme túto neoliberálnu fázu svetovej kapitalistickej ekonomiky vymedziť rokmi 1980 až 2008, kedy sa začala tretia veľká kríza (prvé dve sa uskutočnili v rokoch 1929–1945 a 1973–1979).

M. Jemala (2008: 929) sa síce domnieva, že „[g]lobálne hľadanie zdrojov, nových trhov, alebo hľadanie vyššej efektívnosti, prípadne výhodnejších aktív v zahraničí sa rozširuje naplno až po roku 1990“, pričom toto obdobie môžeme podľa neho nazvať „tzv. novodobou informačnou érou globalizácie“ (ibid.), zároveň však pripomína (s. 931), že rast svetového HDP má vzostupný trend už od r. 1980, ktorý vyššie citovaný Bresser-Pereira považuje za začiatok neoliberálnej fázy svetovej ekonomiky. Podobne aj Baláž, Kosír a Verček (2006: 377) postrehli, že zväčšovanie príjmových nerovností (v USA), teda jeden z vyššie spomínaných typických znakov neoliberálneho vládnutia, možno datovať práve od roku 1980, hoci napr. Reich (1992: 197) datuje začiatok vzostupu tohto fenoménu do polovice 70. rokov. Podobne tiež Davies (2014: 178) uvádza, že od konca 70. rokov sa začala vďaka vplyvu Chicagskej ekonomickej školy dominantne uplatňovať demolácia „samotného pojmu substantívnej racionaliy zákona tým, že sa redukuje na inštrumentálnu logiku stimulov a neoklasickej kalkulácie (...). Normatívnosť ekonomického hodnotenia slúži ako kvázi-ústavný vzor pre štát“.

Podľa kritikov neoliberalizmus „naolejoval kolesá nadnárodného kapitalizmu ako riešenia krízy viac štátom regulovaného (keynesovského) modelu kapitalizmu, ktorý dominoval jadrú svetového systému od 50. až do polovice 70. rokov. Avšak nespútaný kapitalizmus skôr intenzifikoval než zahladil svoje vnútorné protirečenia a tendencie smerom ku kríze a rozšíril ich ďalej mimo seba“ (Creaven 2015: 13). Hoci má podľa nich neoliberalizmus len obmedzenú efektívnosť pokiaľ ide o ekonomický rast, dokázal uspieť prinajmenšom v tom, že efektívne presúva bohatstvo od podriadených tried k tým dominantným a od chudobnejších krajín k bohatším, pričom tento proces v sebe obsahuje systematickú demontáž inštitúcií a naratívov propagujúcich rovnostárskejšie rozdeľovanie zdrojov (porov. Harvey 2007). Mnohokrát sa tento typ kritiky „fundamentalizmu voľného trhu“ (Varoufakis 2013: 188) obmedzuje na všeobecné floskuly typu, že „tí bohatší zbohatli omnoho rýchlejšie, než sa tí chudobní stali menej chudobnými“ (Lewandowski 2011: 395), že „globalizácia bola a zostáva štedrá predovšetkým k elitám“ (ibid.), resp. že „nefunguje

v prospech značnej časti chudobných na našej planéte“ (Stiglitz 2003: 334). Rozhodne však nemožno tvrdiť, že by išlo výlučne o doménu ľavicovej spisby, ktorá otvorene hlása, že „[k]apitalizmus udeľuje špecifickej minorite (vlastníkov kapitálu) určitú formu účinnej moci, ktorá je využívaná pre uspokojovanie súkromných cieľov“ (Brabec 2013: 30).

Už jeden z duchovných otcov pravicového libertarianizmu, Robert Nozick, písal v polovici 70. rokov minulého storočia, že „nerovnosti v ekonomickej pozícii často vedú k nerovnostiam v politickej moci“ (Nozick 2015: 279). Podobne pár desaťročí pred ním F. A. Hayek vo svojom klasickom diele „Cesta do otroctva“ poznamenal, že tak, „ako sa zabezpečené postavenie stáva privilegiom, vzrastá riziko pre tých, ktorí sú z tohto zabezpečenia vylúčení a zároveň aj cena, ktorú platíme za bezpečnosť privilegovaných. Ako stúpa počet privilegovaných a zväčšuje sa rozdiel medzi ich istotou a neistotou ostatných, vzniká postupne celkom nový súbor hodnôt spoločnosti“ (Hayek 2012: 116). Je pravda, že slávny rakúsky ekonóm vyslovil tieto slová v celkom inej súvislosti a význame – v spojení s budovaním systému sociálneho zabezpečenia v rámci vtedajšej konštrukcie štátu blahobytu –, avšak dnes, s poukazom na vyššie zmienené tendencie svetovej kapitalistickej ekonomiky, získavajú jeho slová celkom iný rozmer, než mali v polovici 40. rokov, keď ich prezentoval po prvýkrát.

Čoraz častejšie sa totiž hovorí o kvalitatívnej kríze kapitalizmu: bankovej, fiškálnej a kríze reálnej ekonomiky (porov. Muránsky 2013, s. 203–204, pozri aj Robinson 2009, Hauser 2012, Pehe *et al.* 2012, Dinka 2012), o konci kapitalizmu (Streeck 2016), alebo dokonca o príchode veku akéhosi „postkapitalizmu“ (Mason 2015). Vzhľadom na vedeckú korektnosť uveďme, že úvahy o „súmraku“ svetového kapitalizmu boli publikované už na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia, a to z pera vtedajšieho predsedu Komunistickej strany USA Williama Z. Fostera (1950). Zatiaľ čo však v tom čase dominovali takéto myšlienky skôr u radikálnej marxistickej ľavice, dnes sú rozšírené aj do oblasti sociálnej demokracie a stotožňuje sa s nimi relatívne široký okruh akademikov.

Zrejme aj z vyššie uvedených dôvodov sa intenzívne, už aj v našom prostredí, diskutuje o alternatívnych modeloch ekonomického rozvoja pre budúcnosť (napr. Dinuš, Hohoš *et al.* 2011, Solík *et al.* 2015). Na jednej strane, „[a] v ére prehodnocovania neoliberalizmu berie len málokto vážne úvahy o alternatíve voči kapitalizmu. Takéto predstavy sú stále vnímané ako nebezpečné politické bláznovstvo, pokiaľ nie sú rovno známkom »extrémizmu«“ (Barša, Slačálek, Stöckelová 2010: 204). Zvlášť, ak ide nezriedka o otvorene (neo)marxistickú argumentáciu, podľa ktorej Marxova „teória kapitálu predstavuje prenikavý spôsob chápania kapitalizmu a krízy“ (Strange 2013: 119). Na druhej strane však nepochybne možno hovoriť o alternatívach a „pozitívnych víziách“ aj neutrálne, bez politicko-ideologického zafarbenia a bez rizika predpojatosti alebo označenia za „extrémizmus“. Práve takáto ponuka bude predložená na nasledujúcich riadkoch. V nich sa budeme venovať dvom aktuálnym trendom z oblasti alternatívneho socioekonomického myslenia: ekonomickej demokracii (zamestnaneckej participácii) a tzv. nerastovému hnutiu.

Z metodologického hľadiska budú úvahy o týchto vzájomne komplementárnych nádejných pozitívnych víziách formulované ako reflexia najnovšej vedeckej literatúry vyprodukovanej u nás i v zahraničí za posledných niekoľko rokov, a to v rámci širšieho prúdu myslenia venovaného sociálnej ekonomike, vymedzujúcej sa ako alternatíva tak voči verejnemu sektoru, ako aj voči trhu a usilujúcej sa riešiť aktuálne problémy sociálneho štátu (pozri napr. Hunčová 2007, Průša, Dohnalová *et al.* 2011, Lubelcová 2012, Korimová 2014). Zohľadňované pritom budú aj aktuálne trendy globalizácie, ktorá nielenže „bezprecedentne v celosvetovom meradle priamo alebo sprostredkovane rozširuje

a zintenzívňuje vzťahy a interakcie medzi všetkými štruktúrnymi prvkami a súčasťami svetovej ekonomiky“ (Šikula 2005: 671), ale aj „spôsobuje fundamentálne zmeny v inštitucionálnom rámci medzinárodných vzťahov“ (cit. dielo: 672). Spájajú sa s ňou totiž dnes viac než kedykoľvek v minulosti také zásadné zmeny, akými sú zvyšovanie komplexnosti, heterogénosti, spontánnosti a neistoty budúceho vývoja, rast politík založených na vývoze, nárast a zostovanie konkurenčného boja, premeny vývoja trhov vrátane prieniku na trhy rozvojových krajín, zrýchľujúce sa tempo zmien v oblasti vedy a techniky, zvyšovanie hodnoty informácií či nárast významu trvalo udržateľného rozvoja a meniace sa demografické aspekty svetovej populácie (porov. Rýsová, Uhrík 2011, pozri aj Jeníček, Foltýn 2010: 281–282, Cívín 2013, Kunešová *et al.* 2014: 25–31).

1 Premeny a kritiky (sociálneho) štátu

Globalizačné premeny svetovej ekonomiky majú nespochybniteľnú súvislosť aj s meniacou sa úlohou a funkciami národného štátu. Ten musí ako inštitúcia plniť dvojakú, vo svojej podstate protichodnú úlohu. Na jednej je „závislý od príjmov odvodených od súkromného vlastníctva“ a na tieto príjmy sa vo svojej hospodárskej politike spolieha, v dôsledku čoho „musí podporovať proces akumulácie ochrany kapitálu a vlastníckych práv“ (Kováčik 2008: 18). Na druhej strane je však nútený „podporovať víziu štátu ako nestranného arbitra triednych záujmov a tým legitimuje svoju moc“ (ibid.). Iné podstatné vnútorné protirečenia súčasného štátu spočívajú v tom, že jeho moc postupne „získava vychovávateľský rozmer, vyjavuje sa v starostlivosti o výchovu a blaho každého jednotlivca“ (Kysela 2014: 952), čo je znak, voči ktorému sa vyhraňujú zvlášť kritici sociálneho štátu, ktorí si želajú čo „najštíhlejší“ štátny aparát. Súčasne však spolu s týmito paternalistickými a dirigistickými tendenciami štátu, sledujeme jeho outsourcing, „výpredaj“ jeho funkcií: „Pod práporom požiadaviek zmenšovania, zoštíhľovania štátu dochádza k »privatizácii« jeho funkcií, zmyslu a účelu jeho pôsobenia“ (Holländer 2013: 12). Nastáva tak určitá redefinícia štátu a jeho poslania. Štát ako taký „ustupuje z ekonomickej a sociálnej sféry a nutnosť obmedzenia svojich sociálnych funkcií presadzuje prostredníctvom rozsiahlejších a masívnejších trestných zásahov. Štát teda prestáva zabezpečovať sociálne služby a takto vzniknutý deficit legitimacy a neistotu svojich občanov sa snaží prekonávať za pomoci mobilizácie polície, súdov a väzní smerom k marginalizovaným skupinám“ (Krčál 2012: 48). Príčiny tohto stavu sú niekedy v literatúre identifikované aj cez prizmu nedávnej globálnej hospodárskej krízy, ktorá mala nastaviť „nekompromisné zrkadlo prevládajúcemu neoliberalnému prúdu a s ním spojenému trhovému fundamentalizmu, pod vplyvom ktorého došlo k hrubým teoretickým dezinterpretáciám a praktickým deformáciám fungovania štátu“ (Šikula 2011: 763).

Práve popísané tendencie úzko súvisia aj s premenami, chápaním a zmyslom sociálneho štátu a hospodárskych politík kapitalistických štátov súčasnosti: „Sociálna politika, ktorá bola dlhé desaťročia od druhej svetovej vojny produktom sociálneho štátu, naráža dnes na stále vážnejšie problémy. Najmä vzhľadom na zmeny v celkovej príjmovej stratifikácii obyvateľstva, na zmeny v demografickom vývoji sa doterajšia podoba sociálneho štátu ukazuje ako ďalej neudržateľná a reforma sociálnej politiky ako nevyhnutná“ (Juríčková 2004: 1145). Silnejú preto hlasy volajúce po jeho znovupremyslení a rekonštrukcii, nechýbajú však ani názory, ktoré jeho ďalšiu existenciu považujú nielen za obsolétnu, ale priamo aj za škodlivú a deštruktívnu. Ako si totiž všimol filozof M. Šimsa (2013: 402), „[n]eoliberalizmus v praktickej politike likviduje či aspoň obmedzuje a škrtá programy sociálneho štátu, pretože podľa neho nepredstavujú žiadne spoločenské hodnoty a normy, ale iba obmedzenie individuálnej slobody“.

Jedným z typických príkladov takéhoto zásadného odmietania myšlienky sociálneho štátu argumentovaním posilňovania moci štátu a straty individuálnej slobody je publicistický článok Petra Macha, poslanca Európskeho parlamentu za stranu „Európa slobody a priamej demokracie“, ktorý je v ČR predsedom libertariánskej Strany slobodných občanov:

„Proces vytvárania tzv. sociálneho štátu možno vidieť ako dôsledok víťazstva jednej zo socialistických koncepcií. (...) Každá dobre mienená snaha sa dá zneužiť a socialisti a rovnostári ani nič iné nikdy nerobili. Hovoriac o najchudobnejších a najnúdznejších či už vedome alebo nevedome ignorovali práva a potreby všetkých ostatných, a teda každého človeka zvlášť. (...) Pokiaľ chceme získavať ďalšie istoty a vznášať nové a nové nároky, ktoré má zaistiť najlepší štát, je zrejmé, že zatiaľ neexistuje spoločenský model, ktorý by ich bol schopný naplniť bez prvkov totality a posilňovania kontroly poskytovateľa nad každým jednotlivcom. Najsmutnejšie je, že mnohým ľuďom táto diskrepancia nevadí. Hovoríme im nepriatelia slobody. Dobrovoľne sa vzdávajú časti tej svojej, svojho ľudstva, svojho života (...) výmenou za kus žvanca a status otroka“ (Mach 2016: 7).

Jan Keller (2014: 31) sa snaží takéto názory vyvrátiť tým, že to bol práve sociálny štát, ktorý „výrazne podporil individualizmus a slobodu voľby. Z nemalej časti ľuďom hradil náklady ich nesprávnych volieb, napríklad keď nemali práci, pretože vyštudovali neperspektívny odbor, keď si rozbili ľahkomyseľne rodinu, keď ochoreli vinou svojho spôsobu života“. V podobnom duchu sa vyjadruje aj John Rawls (2013: 153) keď píše, že „keby nejestvovali plány na pomoc nezamestnaným, v každej západnej demokracii by ľudia trpeli hladom“. Otázka však spočíva v tom, či takéto zachraňovanie prostredníctvom sociálnej siete štátu, zvlášť ak sa deje v prípade konkrétnych jedincov opakovane, môže mať voči nim edukačné, a teda aj profylaktické účinky.

Pohľad, aký prezentuje vyššie citovaný Mach, sa pokúsil teoreticky reflektovať Milan Znoj (2015: 60). Podľa neho je ústredným bodom celej argumentácie tohto typu „tvrdenie, že sociálny štát je neslobodný. Celá argumentácia sa točí okolo toho, že medzi liberálnymi a sociálnymi právami sú zásadné rozpory, že sú to práva iného druhu, ktoré nemožno zlúčiť bez zničujúcich dôsledkov pre to, čo znamená sloboda. Neoliberáli vychádzajú z toho, že liberálne slobody sú negatívne, že iba vymedzujú voľný priestor ľudského správania, takže nikto jedincovi nehovorí, čo v tomto priestore robiť, pretože obsah konania je vec jeho vlastnej voľby“. Tomuto tvrdeniu dávajú za pravdu nielen vyššie citované Machove slová, ale aj explicitné prihlásenie sa k ideí negatívnej slobody, ktorú vykonal jeden z koryfejev súčasného pravicového libertarianizmu, filozof Jan Narveson. Podľa neho „sloboda všeobecne znamená absenciu prekážok v našom konaní“ (Narveson 1997: 257–258), pričom za spravodlivý spoločenský systém možno označiť iba taký, ktorý zaručuje, že sa v ňom „spoločnosť snaží dať každému právo na maximum slobody, právo robiť si, čo človek robiť chce, a teda povinnosť nezasahovať do slobody iných“ (cit. dielo: 262). Inými slovami, „súčasný neoliberalizmus (...) požaduje pre ľudí v »otvorenej spoločnosti« čo najviac slobody“ (Svitačová 2013: 43). Takéto ponímanie slobody bolo priamo reprezentované už v úvode spomínanou neoliberálnou praxou, ktorá „preberá rétoriku a argumentáciu spojenú s minimálnym štátom a nastavením spoločnosti ako trhu, na ktorom má každý jasne danú osobnú zodpovednosť, pretože záleží iba na ňom, ako bude schopný sa na trhu presadiť“ (Mertl, Krčál 2013: 79).

2 Demokracia v hospodárskej sfére

Prvou z predkladaných pozitívnych vízií a súčasne jednou z možných odpovedí na uvedené tendencie sociálneho štátu môže byť koncepcia ekonomickej (priemyselnej, hospodárskej) demokracie, ktorá spočíva v participácii zamestnancov na správe, riadení a financovaní podniku, v ktorom sami pracujú, ako aj na ich účasti na rozdelení zisku, prípadne pokrývaní straty tohto podniku. Jedným z hlavných filozofických proponentov tejto koncepcie bol americký politický filozof John Rawls, predstaviteľ sociálneho liberalizmu. V diele z vrcholného obdobia svojej tvorby, „Spravodlivosť ako férovosť“, odmietol tak „kapitalizmus voľného trhu“, ako aj „kapitalistický štát blahobytu“. Ten prvý zavrhol preto, lebo sa zameriava „len na ekonomickú efektívnosť a ekonomický rast“ (Rawls 2007: 211). Druhý typ štátu podľa neho „odmieta férovú hodnotu politických slobôd, a hoci má istý záujem na rovnosti príležitostí, politiky, ktoré sú nevyhnutné na dosiahnutie týchto príležitostí, ho nezaujímajú“ (cit. dielo: 212). Zároveň dovoľuje, aby „mala malá trieda takmer výhradné právo na vlastníctvo výrobných prostriedkov“ (ibid.). Z tohto dôvodu postuluje tzv. demokraciu založenú na vlastníctve, ktorá zhruba zodpovedá vyššie naznačenej predstave ekonomickej demokracie, pričom jej cieľom je podľa Rawlsa dosiahnuť, „aby sa v základných inštitúciách realizovala idea spoločnosti ako férového systému kooperácie medzi slobodnými a rovnými občanmi“ (cit. dielo: 215). Občania sú podľa neho rozumní, „keď sú pripravení ponúknuť jeden druhému férové podmienky spolupráce v súlade s tým, čo považujú za najrozumnejšiu koncepciu politickej spravodlivosti a keď súhlasia s tým, že budú konať v súlade s týmito podmienkami (...), pričom občania chápu samých seba ako slobodných a rovných v systéme nadčasovej spoločenskej spolupráce“ (Rawls 2013: 185; bližšie k Rawlsovmu modelu ekonomickej demokracie pozri Sekerák 2014).

Zamestnaneckú participáciu obhajoval ešte pred Rawlsom aj jeden z hlavných predstaviteľov frankfurtskej školy kritickej teórie Erich Fromm. Tento typ demokracie podľa neho „znamená, že každý člen veľkej industriálnej alebo inej organizácie hrá v jej živote aktívnu úlohu; že každý je plne informovaný a plne sa zúčastňuje rozhodovania na individuálnej úrovni pracovného procesu a na zdravých a bezpečných opatreniach (...) a nakoniec sa zúčastňuje rozhodovania na vyššej, všeobecne politickej rovine podniku. Podstatné je, že v príslušných orgánoch pre spolurozhodovanie zastupujú robotníkov sami zamestnanci a nie predstavitelia odborov. Priemyselná demokracia taktiež znamená, že podnik nie je iba inštitúciou ekonomicou a technickou, ale inštitúciou sociálnou, v živote ktorej a spôsobe fungovania sa každý člen aktivizuje a je teda zainteresovaný“ (Fromm 2014: 209).

Frommov mladší filozofický kolega, tentoraz opäť amerického pôvodu, Rodney G. Peffer považuje ekonomickú demokraciu za „morálne zdôvodnenú už na prvý pohľad. Po prvé, hodnota spoločenskej a ekonomickej a tiež politickej demokracie spočíva v tom, že napĺňa vnútornú hodnotu participatívnej autonómie alebo – povedané všeobecnejšie – slobody (ako sebaurčenia). Po druhé, je pravdepodobné, že spoločenská a ekonomická a tiež politická demokracia – najmä rovnaké právo na účasť na spoločenských rozhodovacích procesoch – má inštrumentálnu hodnotu, ktorá spočíva v tom, že podporuje dobro sebaúcty“ (Peffer 2014: 387).

Do širšieho kontextu „humanizácie ekonomiky“ včleňuje zamestnaneckú participáciu slovenský filozof Václav Černík, a to v spojení s hľadaním riešenia „problému sociálno-ekonomickej a ekologickej spravodlivosti“ (Černík 2007: 166). Súčasne zdôrazňuje, že „dejiny kapitalistického systému síce priniesli nevídaný pokrok a slobodu,

ale vyznačujú sa sociálnym útlakom a mravnou krízou“. Všíma si preto existenciu požiadavky „rozšíriť demokraciu z politickej oblasti aj na oblasť ekonomickú. (...) Proti neoklasickej ekonómii založenej na paradigme individuálneho »Ja« sa začína presadzovať ekonómia založená na novej paradigme »Ja a My«, ktorá sa usiluje o korekciu radikálneho individualizmu...“ (cit. dielo: 167).

Zo všetkých vyššie uvedených charakteristík je zrejme pozitívne vnímanie zamestnaneckej participácie, a to nielen v smere odstraňovania sociálnych nerovností (Rawls) či zvyšovania osobnej angažovanosti pracujúcich (Fromm), ale aj v zmysle rozvíjania ich sebaúcty a sebaurčenia (Peffer) a potierania individualizmu v spoločnosti (Černík). Zamestnanecká participácia teda v sebe obsahuje potenciál demokratizovať „významné oblasti spoločenského života, čo by ľuďom poskytovalo väčšiu slobodu a väčšie možnosti, aby rozhodovali o svojom konaní. V týchto formách participácie možno však tiež vidieť ohrozenie kapitalistických vlastníckych práv alebo možnosť prepolitizovania vlády“ (Olson 2008: 82). Formulovanie hospodárskej demokracie ako pozitívnej vízie tak v sebe nesie aj zárodočný potenciál spochybňovania základov súčasného ekonomického modelu a postupný prechod k novým socioekonomickým formáciám.

3 Udržateľný nerast ako komplexný systém

Nerastové hnutie predstavuje v súčasnosti široký fenomén a komplexný systém presahujúci rámce ekonómie a zasahujúci transdisciplinárne aj do oblastí, akými sú (environmentálna) etika a spravodlivosť, ekonomická antropológia, sociológia či dokonca teológia. Ide o mnohvrstvový pojem zahŕňajúci široké spektrum návrhov, často aj dosť radikálnych, akými sú zdanenie globálnych bankových a akciových transakcií, napr. u dlhopisov (tzv. Tobinova daň), decentralizácia existujúcich finančných inštitúcií, lepšia kontrola a obmedzovanie daňových rajov, fair trade, podpora družstevného podnikania, zavádzanie lokálnych mien, ťažobné limity a limity na neregulované budovanie infraštruktúry nezohľadňujúce životné prostredie, znižovanie emisií, zavedenie nepodmieneného (všeobecného) základného príjmu alebo aj vyššie spomínanej ekonomickej demokracie. Jeden z návrhov tohto typu, teda „progresívna globálna daň z kapitálu“ predstavuje dokonca podľa Pikettyho (2014: 471) „ideálny typ politiky, ktorá umožní vyhnúť sa nekonečnej špirále nerovnosti a opätovne získať kontrolu nad dynamikou akumulácie“ [kapitálu; doplnil M. S.]. Podľa neho je dokonca tento typ zdanenia vhodnejším nástrojom pre naše storočie než progresívna daň z príjmu, ktorá „bola navrhnutá pre 20. storočie“ (op. cit.: 473).

V podstate všetky vyššie uvedené návrhy sa snažia brať vážne fakt udržateľnosti hospodárskeho sektora a životného prostredia ako elementárneho predpokladu štátnej i globálnej bezpečnosti (pozri Ušiak, Dolinec 2010). Vo všeobecnosti môžeme udržateľný nerast charakterizovať ako „demokratický, sociálne spravodlivý a environmentálne prínosný proces postupného znižovania objemu produkcie a spotreby, ktorý prispieva k ľudskej spokojnosti“ (Fraňková, Johanisová 2015: 97). Nerast sa stal postupne akýmsi interpretatívnym rámcom pre nové sociálne hnutie/a, ktorý v sebe zahŕňa početné prúdy kritického myslenia. Je nielen pokusom o stimuláciu a prehodnotenie debaty o tom, akú si ľudstvo želá svoju sociálno-environmentálnu budúcnosť, ale aj príkladom toho, ako aktivistická a angažovaná veda preniká do akademickej literatúry a transformuje dominantný vedecký diskurz a potenciálne aj verejnú mienku s cieľom formovať a meniť ju (porov. Demaria *et al.* 2013).

O tomto trende v konečnom dôsledku dobre vypovedá aj tá skutočnosť, že preniká aj do oblasti náboženskej (kresťanskej) etiky. Dôkazom toho je aj nedávna sociálna encyklika pápeža Františka „Laudato Si’“, v ktorej autor uvádza, že „[o]d polovice minulého storočia sa po prekonaní mnohých ťažkostí postupne ustálila tendencia chápať planétu ako vlasť a ľudstvo ako ľud, ktorý obýva spoločný domov. Navzájom prepojený svet nás vyzýva nielen pochopiť, že škodlivé dôsledky štýlov života, výroby a spotreby zasahujú všetkých, ale aj zabezpečiť, aby predkladané riešenia vychádzali z globálnej perspektívy, a nielen z hľadiska obrany záujmov niektorých krajín. Vzájomná závislosť nás zaväzuje, aby sme mysleli na jeden svet, na jeden spoločný projekt“ (František 2015: § 164).

Záver

V momente, „keď ľudia cítia, že systém je neférový a svojvoľný, a že ťažká práca sa im nevypláca, strácame my všetci“ (Reich 2016: 166). Aktuálne sa objektívne zvyšovanie príjmovej nerovnosti naprieč spoločenskými vrstvami a pocit neférovosti systému prejavuje vo viacerých liberálnych demokraciách v podobe „vzdoru“ strednej a nižšej triedy a jej príklonu k takým politickým riešeniam, ktoré charakterizuje hospodársky protekcionizmus, akcentovanie národných záujmov a deglobalizácia. Vo svetle týchto tendencií sa hľadanie nových paradigiem a formulovanie pozitívnych vízií rozvoja nielen globálnej ekonomiky, ale aj svetovej ekonomickej vedy, na ktoré vyzvali dva autorské kolektívy spomínané v úvode, javí ako nevyhnutnosť. Ak totiž vôbec chceme nejako stabilizovať globálny kapitalizmus, nemôžeme to už – slovami Varoufakisa (2013: 255–256) – urobiť ani pomocou väčších investícií či inovácií (čo je omyl „vulgárneho keynesianizmu“), ani zameraním sa centrálnych bánk na cenovú stabilitu, čo je zas „ešte hrozivejší omyl libertariánov“ (ibid.).

Hľadanie alternatívy predstavuje zaiste neľahkú úlohu i dlhodobý záväzok pre akademikov (a politikov) súčasnosti. Na druhej strane, rezignovať na túto výzvu by znamenalo úplne sa vzdať nárokov na kreatívnu, konštruktívne kritickú a angažovanú vedu. Predložené úvahy o ekonomickej demokracii a hnutí udržateľného nerastu predstavujú síce skromný, ale zaiste nie nevýrazný či málo ambiciózný príspevok do prebiehajúcej (a v česko-slovenskom prostredí práve otvárajúcej sa) diskusie. Nenárokuje si ale na definitívnosť ani bezchybnosť a ostávajú otvorené kritike a ďalším zamysleniam, ktoré môžu naznačiť nové horizonty ekonomického vývoja v prudko sa meniacom svete.

PodĎakovanie

Text vznikol v rámci programu „Progres Q 18: Společenské vědy: od víceborovosti k mezioborovosti“ riešenom na Fakulte sociálnych vied Univerzity Karlovej.

Reference

- Baláž, P., Kosír, I., Verček, P. (2006). Rozhodujúci prínos novej ekonomiky pre ďalšiu globalizáciu svetového hospodárstva. *Ekonomický časopis*, 54(4), 368–385.
- Balon, J. (2014). Jak se privatizují ideje? Neoliberální režim vědění a jeho přivlastnění postmoderního obrazu světa. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 50(5), 713–733. DOI: 10.13060/00380288.2014.50.5.120.
- Barša, P., Slačálek, O., Stöckelová, T. (2010). Od roztržky ke sporu, in *Kritika depolitizovaného rozumu: Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Všeň: Grimmus, pp. 195–212. ISBN 978-80-902831-6-9.

- Brabec, M. (2013). Demokratická participace versus mocensko-ekonomické vztahy, in Kopecký, M. a kol., *Vědění a učení v globalizovaném světě: Aktéři a změny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, pp. 25–40. ISBN 978-80-7308-474-5.
- Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010). After Neoliberalization? *Globalizations*, 7(3), 327–345. DOI: 10.1080/14747731003669669.
- Bresser-Pereira, L. C. (2014). Inequality and the Phases of Capitalism. *Forum for Social Economics*, 43(3), 199–222. DOI: 10.1080/07360932.2014.887589.
- Cahill, D. (2011). Beyond Neoliberalism? Crisis and the Prospects for Progressive Alternatives. *New Political Science*, 33(4), 479–492. DOI: 10.1080/07393148.2011.619820.
- Civín, L. (2013). Některé metodologické problémy spojené se studiem procesů globalizace ve světové ekonomice. *Socioekonomické a humanitní studie*, 3(2), 5–14.
- Creaven, S. (2015). The ‘Two Marxisms’ Revisited: Humanism, Structuralism and Realism in Marxist Social Theory. *Journal of Critical Realism*, 14(1), 7–53. DOI: 10.1179/1572513814Y.0000000008.
- Crouch, C. (2011). *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. Cambridge: Polity. ISBN 978-0-7456-5120-0.
- Černík, V. (2007). Vzťah spoločenských vied a ideológie z pohľadu metodológie vied, in Černík, V., Višňovský, E., eds., *Vzťah teoretického a praktického v sociálnych a humanitných vedách*. Bratislava: Iris, pp. 137–177. ISBN 80-89238-05-X.
- D’Arista, J. (2008). Replacing the failed Washington consensus. *Journal of Post Keynesian Economics*, 30(4), 523–540. DOI: 10.2753/PKE0160-3477300402.
- Daňhel, J., Ducháčková, E., Radová, J. (2016). Ekonomická věda v konfrontaci se společenským vývojem prochází neuralgickým bodem. *Acta Oeconomica Pragensia*, 24(3), 68–77, DOI: 10.18267/j.aop.537.
- Davies, W. (2014). *The Limits of Neoliberalism: Authority, Sovereignty and the Logic of Competition*. Los Angeles, Londýn: Sage. ISBN 978-1-4462-7069-1.
- de Lagasnerie, G. (2013). Néolibéralisme, théorie politique et pensée critique. *Raisons politiques*, 52(4), 63–76. DOI: 10.3917/rai.052.0063.
- Della Porta, D. (2015). Conception of Democracy and Crisis of Responsibility in the Great Recession. *Analele Universității din București. Seria Științe Politice*, 17(2), 5–24.
- Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F., Martinez-Alier, J. (2013). What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement. *Environmental Values*, 22(2), 191–215. DOI: 10.1080/09632713.2013.81561725194.
- DINKA, P., ed. (2012). *Besy kapitalizmu alebo Začiatok novej éry?* Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. ISBN 978-80-8061-470-6.
- Dinuš, P., Hohoš, L., eds. (2011). *Svet v bode obratu. Systémové alternatívy kapitalizmu: koncepcie, stratégie, utópie*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1227-8.
- Foster, W. Z. (1950). *Soumrak světového kapitalismu*. Praha: Svoboda. Bez ISBN.
- František (2015). *Laudato Si’ (Bud’ pochválen): Encyklika o péči o společný domov*. Praha: Paulínky. ISBN 978-80-7450-187-6.
- Fraňková, E., Johanisová, N. (2015). Koncept udržitelného nerůstu a nerůstové hnutí v Evropě, in Vávra, J., Lapka, M., Cudlínová, E., eds., *Ekonomika v souvislostech*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, pp. 82–101. ISBN 978-80-7308-571-1.
- Fromm, E. (2014). *Mít, nebo být?* Praha: Aurora. ISBN 80-7299-036-5.
- Harvey, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 610(1), 22–44. DOI: 10.1177/0002716206296780.
- Hauser, M. (2012). *Kapitalismus jako zombie, neboli: Proč žijeme ve světě přízraků*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 978-80-87067-62-8.
- Hayek, F. A. (2012). *Cesta do otroctví*. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal. ISBN 978-80-87029-32-9.

- Holländer, P. (2013). Soumrak moderního státu. *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*, 152(1), 1–28.
- Hunčová, M. (2007). *Sociální ekonomika a sociální podnik*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. ISBN 978-80-7044-946-2.
- Jeníček, V., Foltýn, J. (2010). *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech*. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-326-4.
- Jemala, M. (2008). Globalizácia ako sústava procesov vytvárania vyspelejšieho, ale rizikového sveta. *Ekonomický časopis*, 56(9), 925–942.
- Jurásek, M., Leinweber, V., Valenčík, R. (2016). Politicko-ekonomická reflexe současného stavu globální společnosti. *Politická ekonomie*, 64(2), 218–236. DOI: 10.18267/j.polek.1066.
- Juričková, V. (2004). Spravedlivost' v kontexte hospodárskej a sociálnej politiky. *Ekonomický časopis*, 52(9), 1136–1147.
- Keller, J. (2014). Sociální stát ve věku přístupu, in Blaha, L, ed., *Európsky sociálny model: Čo ďalej?* Bratislava: Veda, pp. 22–36. ISBN 978-80-224-1396-1.
- Korimová, G. (2014). *Sociálna ekonomika a podnikanie*. Banská Bystrica: Belianum. ISBN 978-80-557-0695-5.
- Kováčik, B. (2008). Demokracia, korporatívny kapitalizmus a štát. *Politické vedy*, 11(3-4), s. 7–22.
- Krčál, P. (2012). Vztah instituce trestu a legitimacy: Od divadla krutosti k neoliberální revoluci. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*, 2012(3), 39–58.
- Kunešová, H., Kocourek, A., Bednářová, P., Cihelková, E., Nový, M. (2014). *Světová ekonomika: Nové jevy a perspektivy*. 3. preprac. a dopln. vyd. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-502-2.
- Kysela, J. (2014). Stát jako obr na hliněných nohou: Opožděné poznámky k seriálu o budoucnosti státu. *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*, 153(11), 945–969.
- Lánský, O. (2015). *Je třeba zavrhnout liberalismus? K jednomu problému modernity*. Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-439-8.
- LEA, J. (2015). Back to the Future: Neoliberalism as Social and Political Regression. *Journal on European History of Law*, 6(1), 109–117.
- Lewandowski, J. D. (2011). Globalizace a problém nadnárodních elit, in Znoj, M., Bíba, J. et al., *Machiavelli mezi republikanismem a demokracií*. Praha: Filosofia, pp. 385–406. ISBN 978-80-7007-360-5.
- Lubelcová, G. (2012). Sociálna ekonomika: koncepty, príležitosti, riziká. *Sociológia*, 44(1), 83–108.
- Lupták, L. et al. (2013). *Neoliberalismus a marginalita: studie z českého reálnokapitalismu*. Brno: Doplněk. ISBN 978-80-7239-314-5.
- Mach, P. (2016). Náš nový Capo di tutti capi. *Babylon*, 15(1), 7.
- Mason, P. (2015). *PostCapitalism: A Guide to our Future*. Londýn: Allen Lane. ISBN 978-1-846-14738-8.
- Mertl, J. (2016). Vše v rámci trhu, nic proti trhu, nic mimo trh: Neoliberální devianti a dohled nad nimi skrze sociální pomoc. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 52(2), 179–208. DOI: 10.13060/00380288.2016.52.2.246.
- Mertl, J., Krčál, P. (2013). *(Neo)liberální governmentality v České republice*. Brno: Václav Klemm. ISBN: 978-80-87713-07-5.
- Muránsky, M. (2013). Kapitalizmus a demokracia v čase európskej krízy, in Tížik, M., ed., *Kritická teória Jürgena Habermasa v sociologickom výskume*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, pp. 172–217. ISBN 978-80-85544-80-0.
- Narveson, J. (1997). Rovnost versus svoboda: prospěch, svoboda, in Kis, J., ed., *Současná politická filosofie*. Praha: Oikoymenh, pp. 239–271. ISBN 80-86005-60-7.
- Nozick, R. (2015). *Anarchie, stát a utopie*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2509-8.
- Olson, K. (2008). Reflexivní občanství a paradoxy participace. *Filosofický časopis*, 56(1), 77–100.

- Overbeek, H., Van Apeldoorn, B., eds. (2012). *Neoliberalism in Crisis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ISBN 978-0-230-30163-4.
- Patomäki, H. (2009). Neoliberalism and the Global Financial Crisis. *New Political Science*, 31(4), 431–442. DOI: 10.1080/07393140903322497.
- Peffer, R. G. (2014). *Marxizmus, morálka a sociálna spravodlivosť*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. ISBN 978-80-8061-815-5.
- Pehe, J., ed. (2012). *Krize, nebo konec kapitalismu?* Praha: Prostor. ISBN 978-80-7260-267-4.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Londýn: The Belknap Press of Harvard University Press. ISBN 978-0-674-43000-6.
- Průša, L., Dohnalová, M. et al. (2011). *Sociální ekonomika*. Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7357-573-1.
- Rawls, J. (2007). *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-911-0.
- Rawls, J. (2013). *Právo národov*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-769-8.
- Reich, R. B. (1992). *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism*. New York: Vintage Books. ISBN 0-679-73615-8.
- Reich, R. B. (2016). *Saving Capitalism – For the Many, Not the Few*. Londýn: Icon Books. ISBN 978-178578-067-7.
- Robinson, W. I. (2009). *Teorie globálního kapitalismu: Transnacionální ekonomika a společnost v krizi*. Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-305-6.
- Rýsová, L., Uhrík, I. (2011). Vývojové trendy determinované procesom globalizácie ako kľúčové faktory prognózovania budúceho vývoja a predvídaní zmien, in *Interpolis'11: Zborník príspevkov z VIII. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou v Banskej Bystrici 10. novembra 2011*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 368–375. ISBN 978-80-557-0337-4.
- Sekerák, M. (2014). Rawlsův model „demokracie založené na vlastníctví“ jako alternativa k sociálnímu státu? *Politologická revue*, 19(2), 113–139.
- Solík, M., ed. (2015). *Rozpory a alternativy globálního kapitalismu: Polemika*. Bratislava, Praha: Veda, Filosofia. ISBN 978-80-224-1407-4 (Veda), 978-80-7007-431-2 (Filosofia).
- Stiglitz, J. E. (2003). *Jiná cesta k trhu: Hledání alternativy v současné podobě globalizace*. Praha: Prostor. ISBN 80-7260-095-8.
- Strange, G. (2013). Understanding the Fundamentals of Capital, the Crisis and the Alternatives: Marx's Legacy Beyond Revolutionary Marxism. *British Journal of Politics and International Relations*, 15(1), 107–124. DOI: 10.1111/j.1467-856X.2012.00542.x.
- Streeck, W. (2016). *How Will Capitalism End? Essays on a Failing System*. Londýn: Verso. ISBN 978-1784784010.
- Svitačová, E. (2013). Sloboda a nová sloboda vo svetovom hospodárstve. *Medzinárodné vzťahy*, 11(3), 36–47.
- Šikula, M. (2005). K metodologickým východiskám ponímania fenoménu globalizácie. *Ekonomický časopis*, 53(7), 663–679.
- Šikula, M. (2011). Minimalizácia alebo modernizácia štátu? *Ekonomický časopis*, 59(8), 763–785.
- Šimsa, M. (2013). Demokratická kritika (neo)liberalismu: Od české demokratické tradice k deliberativní demokracii, in Šimsa, M., ed., *Nepředmětné výzvy české filosofie: K myšlení Ladislava Hejdánka*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, pp. 393–409. ISBN 978-80-7414-621-3.
- Švihlíková, I. (2011). The Czech Republic: Neoliberal Reform and Economic Crisis, in Dale, G., ed., *First the Transition, then the Crash: Eastern Europe in the 2000s*. Londýn: Pluto Press, pp. 187–202. ISBN 978-0-7453-3116-4.

Ušiak, J., Dolinec, V. (2010). Stabilita environmentálneho a ekonomického sektora bezpečnosti ako predpokladu trvalo udržateľného rozvoja štátu, in Dušek, J., Pána, L. *et al.*, *Udržiteľný rozvoj v evropských regiónoch*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálnych štúdií, pp. 288–293. ISBN 978-80-86708-90-4.

Varoufakis, Y. (2013). *Globální minotaurus: Amerika, Evropa, krize a budoucnost globální ekonomiky*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 978-80-87067-09-3.

Znoj, M. (2015). Politický obsah sociálnych práv: Od Marxe k republikanizmu, in Augustín, M., ed., *Eseje o sociálnom občianstve*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, pp. 53–64. ISBN 978-80-558-0898-7.

Kontaktná adresa

PhDr. Marián Sekerák

Institut politologických štúdií

Fakulta sociálnych vied Univerzity Karlovy

U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice, Česká republika

E-mail: marian.sekerak@gmail.com

Tel. číslo: +420 728 071 570

Received: 27. 12. 2016

Reviewed: 20. 01. 2017, 30. 01. 2017

Approved for publication: 20. 03. 2017